

УДК 94(477.54/62) "18"

В.В. Шеліхова

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ СЛОБОЖАНЩИНИ У ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

В статті розглядаються особливості розвитку Слобідської України 60-80-х роках XIX ст. Досліджено процес поширення ринкових відносин і становлення селянського підприємництва. Зроблено спробу визначити історичну сутність і перспективність промислів як однієї з форм дрібнотоварного виробництва.

Ключові слова: *сільськогосподарські промисли, селянство, кустарне виробництво, дрібнотоварне виробництво, Слобідська Україна 1860 – 80-х рр.*

В статье рассматриваются особенности развития Слободской Украины 60-80-х годов XX ст. анализируется процесс распространения рыночных отношений и становления крестьянского предпринимательства. Сделана попытка определить историческую сущность и перспективность промыслов как одной из форм мелкотоварного производства.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные промыслы, крестьянство, кустарное производство, мелкотоварное производство, Слободская Украина 1860 – 80-х гг.*

The major kinds of activity of domestic producers of Slobidska Ukraine in 60–80s of XIX century have been discovered. There has been investigated the process of market relations and formation of agricultural entrepreneurship. There have been defined the forms of peasants crafts in the unity of their compound elements, in dynamics and grades of their development in different regions of Slobozhanshchina. Their influence on all the sides of the life of the Ukrainian village has been defined.

Key words: *agricultural crafts, peasantry, domestic craft (home trade), small manufacture, Slobidska Ukraine of 1860-80s.*

Метою даної статті є спроба комплексного аналізу розвитку аграрного сектору Слобідської

України у 60-80-х рр. XIX ст. Без вивчення регіональних особливостей неможливо зрозуміти у всій повноті загальну історію пореформеної України, а з іншого боку – дослідження цієї проблеми необхідно для визначення напрямів сучасної практичної діяльності у справі відродження і збереження українського села.

Для досягнення поставленої мети визначаються такі основні завдання:

- дослідити процес поширення ринкових відносин і становлення селянського підприємництва;
- визначити форми селянських промислів в єдності їх складових елементів, у динаміці та ступені їх розвитку в різних регіонах Слобожанщини;
- прослідкувати історичну сутність і перспективність промислів як однієї з форм дрібнотоварного виробництва.

Реформи 60-70-х рр. XIX ст. дали поштовх розвитку ринкових відносин, прискорюючи розвиток країни. Поступовий розвиток капіталістичних відносин вимагав від селян інтенсифікації їхніх господарств та підприємливих рис. Відчувався сильний вплив поміщицького землеволодіння на господарське життя сільського населення. Відносний рівень продуктивності праці був досить низьким, а в сільськогосподарському виробництві він ще й відставав від росту продуктивності праці в промисловості [7, с.154].

Землеробська праця залишалася для населення Слобідської України головним заняттям населення та слугувала основним джерелом їхнього існування. Скорочення селянських наділів колишніх поміщицьких селян став головним стимулом переходу до ринкових методів господарювання й швидкого розвитку промислів як джерела додаткового прибутку для оренди землі, сплати викупних платежів та податків [1, с.27].

Зростання ринкового попиту на сільськогосподарську продукцію зумовило тенденцію до збільшення селянських посівних площ і зміни їх структури. Розпочинається процес товаризації землеробства. Особливістю селянського землекористування цього регіону залишалось малоземелля, примітивна техніка землеробства, низька врожайність, відсутність добрив, що в свою чергу, зумовлювало систематичні неврожаї на селянських полях. Така ситуація примушувала селян шукати додаткових джерел прибутку – в сфері кустарного виробництва[4, с.161-165].

У 60-80-х роках XIX століття Слобідська Україна являла собою регіон України, що був підпорядкований загальноросійським законо-

мірностям і тісно пов'язаний з іншими частинами Російської імперії. Саме ця обставина ще більше відтіняла специфічні особливості регіону, обумовлені своєрідністю його історичного минулого, географічного положення, економіки, культурно-побутових традицій, етнічного складу населення та іншими факторами.

Слобожанщина досліджуваного періоду – це типово аграрний регіон, основу економічного потенціалу якого становило сільське господарство, а більша частина населення – жителі села. Тут, як і в усій Російській імперії, після падіння кріпосного права почався бурхливий розвиток товарно-ринкових відносин. Виникали нові фабрично-заводські підприємства, значного розвитку набули різні види ремесел, з'являлись нові форми торгівлі, транспорту, особливо залізничного[9, с.123].

На цьому соціально-економічному фоні у 1860-80-х роках відбувався широкий розвиток селянських промислів. Більшість з них виникли на Слобідській Україні ще у XVII столітті. У 60-80-ті роки XIX століття селянські промисли якісно змінилися, перетворившись з патріархальної форми у форму товарного виробництва.

Це перетворення було поетапним. Першою з'явилась так звана домашня промисловість, яка забезпечувала селян різними побутовими предметами і знаряддями праці виключно для власної потреби. Ця форма промисловості була необхідною частиною натурального господарства, а тому домінувала в дореформену епоху й частково в перші пореформені десятиліття. Другим етапом був перехід від домашніх (нетоварних) промислів до товарного виробництва, а темпи та форми цієї трансформації визначалися загальноімперськими й губернськими закономірностями формування ринкових економічних відносин. Останнім етапом було поява постаті професійного промислового селянина, основним заняттям якого стали різноманітні обробні промисли. Таким чином, якщо головним завданням промислової діяльності в дореформеній період було задоволення безпосередніх потреб самих селянських господарств, то у розглянутий період селянська промисловість була націлена на задоволення попиту досить широкого ринку[3, с.25].

У масштабах слобожанських губерній така еволюція селянських промислів проходила досить нерівномірно, відрізняючись строками та формами, і часом вельми значно, навіть у суміжних повітах, волостях, сільських громадах. Це визначалося багатьма особливостями різних територій, наявністю чи відсутністю

необхідної природної сировини, продуктивністю землеробства, регіональною спеціалізацією, структурою фабрично-заводської промисловості, близькістю до залізниці, місткістю місцевого ринку, характером діяльності тут ряду державних і земських органів та ін[8, с.12-13].

Основними факторами, що обумовлювали розвиток селянського промислового підприємництва на Слобожанщині, можна назвати такі:

- тривала перерва в основних сільсько-господарських роботах, що виникала через природні умови. Це примушувало селян активно шукати форм продуктивної праці, які заповнювали ці вимушені багатомісячні перерви й дозволяли одержати додаткові доходи для утримання своїх сімей;
- досить сприятливий склад місцевих сировинних джерел;
- прихильна політика уряду Російської імперії. Незважаючи на існування різних точок зору на сутність і перспективність селянських промислів, уряд зумів виробити широку програму підтримки й модернізації кустарних промислів. Вона спиралася на ґрунтовне вивчення стану й розвитку кустарної промисловості, яке систематично проводилося місцевими земствами під керівництвом центральних відомств і виявило необхідність технічного вдосконалювання промислів, складності в забезпеченні сировиною та у збуті виробів, нестачу необхідних оборотних коштів та інші фактори, що стримували розвиток обробних промислів.

Сприяла промислово-підприємницькій активності слобожанських селян і та обставина, що сама кустарна промисловість за своєю природою мала багато важливих переваг, її вироби були продукцією соціально-широкого виробництва й споживання. Це були масові товари – дешеві, прості, зручні, розраховані на попит основної частини сільського й міського населення. Селянське обробне виробництво не вимагало тривалого навчання, не було зв'язане корпоративно-монополними обмеженнями, не потребувало великого інвестиційного капіталу. Тому воно постійно залучало до своїх лав усе нових потенційних підприємців із селянського середовища й упевнено забезпечувало собі доволі значну роль і місце в соціально-економічній структурі Слобідської України. Особливо точно це виявлялося в умовах недостатнього розвитку багатьох галузей індустріального виробництва з одного боку, та постійного зростання попиту на несільськогосподарські товари всіх верств населення слобожанських губерній – з другого[5, с.19].

Галузевий розподіл праці в селянських промислах проходив по лініях вихідної сировини, кінцевого продукту, застосовуваних знарядь праці і форми виробничої діяльності. Характерна для регіону внутрішньогалузева спеціалізація промислів виникла тут ще в дореформену епоху, але після 1861 року вона набула логічного розвитку, що визначався потребами ринку. Саме попит на регіональному й загальноросійському ринках, рівень соціально-економічного розвитку краю, склад і ступінь доступності місцевих сировинних джерел разом з іншими факторами виділяли різні промисли, як найчисленніші та найрізноманітніші[2, с. 87; 6, с.37].

Велике значення має визначення географічного розташування провідних галузей селянських промислів на території Слобідської України. Воно складалося поступово протягом трьох століть (XVII-XIX) й зумовлювалося цілою низкою природно-кліматичних, географічних, соціально-економічних факторів. Протягом періоду, що досліджується, питома вага і загальний рівень розвитку самих промислів був достатньо високим.

Таким чином, у розглянутий період територія Слобідської України була охоплена різноманітними селянськими промислами. За темпами й рівнем розвитку в 1861-1881 роки селянські промисли дещо поступалися перед динамікою губернського фабрично-заводського виробництва. Такий динамізм селянських промислів пояснювався: по-перше, її тісним зв'язком із земельною власністю як додатковим засобом одержання доходу для промислового селянина; по-друге, перспективами її технічного вдосконалювання; по-третє, широкими можливостями для внутрішньогалузевого розподілу; по-четверте, постійно зростаючою місткістю місцевого ринку.

У цілому формування й розвиток у регіоні ринкових механізмів з такою ж зростаючою поступовістю стимулювали зростання селянського дрібнотоварного обробного виробництва, як і решта галузей, котрі складали економіку краю (сільське господарство, торгівля, фабрично-заводське виробництво, міські ремесла).

ЛІТЕРАТУРА

1. Доклад Харьковской губернской земской управе В.Г. Колокольцева. – Х.: Тип. губ. правления, 1899. – С. 27
2. Довнар-Запольский М.В. История русского народного хозяйства / Митрофан Викторovich Довнар-Запольский – К.: Тип. Чоколов, 1911. – Т. 1. – 366 с.

3. Рожков Н. К аграрному вопросу / Рожков Н. – М.: Типо-лит. Т-ва Н.Н. Кушнарёв и К°, 1905. – 134 с.
4. Слюсарський А.Г. Слобідська Україна: Історичний нарис XVII – XVIII ст. / Слюсарський А.Г. – К.: Наукова думка, 1997. – 262 с.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАУ) – Ф. 442. – Оп. 533. – Од. зб. 242. – Арк. 19 зв.
6. ЦДІАУ. – Ф. 718. – Оп. 1. – Од. зб. 128. – Арк. 37
7. Яворський М. Україна в епоху капіталізму / Матвій Яворський – Х.: Державне видавництво України, 1925. – Вип. 3. В суперечках імперіалізму. – 310 с.
8. Якименко М.А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових відносин кінця XIX – початку XX ст. / Якименко М.А. – Полтава: Інтер Графіка, 2003. – 129 с.
9. Яременко М.Ф. Сумщина пореформена (1861-1916рр.) / Микола Федорович Яременко – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2002. – 366с.